

téneti elképzelés szempontjainak sem. Ez utóbbtól mégis különbözik. Abban mindenképpen, hogy nem kényszerült a megrögződött, a szokásos Zmaj-értelmezéseket érvényben tartani, tehát szabadabban pásztázhatott az életmű egészében, és így felfedezésre is meg átértelmezésre is gyakrabban volt alkalma.

Egy olyan Jovan Jovanovićot ismerhetünk meg a *Hol megálltam...* lapjain, aki megmaradt 19. századi költőnek, de új arcvonásai a 20. században, a mi időnk és világunk számára teszik őt felismerhetővé. A kötet fordítói — újak és régiek: Ács Károly, Csuka Zoltán, Dudás Kálmán, Fehér Ferenc, Gál László, Pap József, Szász István, Vajda János és Weöres Sándor — munkájának köszönhetően.

HOL MEGÁLLTUNK...

A magyar Zmaj-kötet készítéséről

ÁCS KÁROLY

Könyvünk szokványos bemutatása helyett megpróbálnék röviden beszámolni arról a szellemi kalandról, amit számomra a válogatott Jovanović-kötet összeállítása és fordítása jelentett az utóbbi hónapokban, s amely még most, a könyv elkészülte után is ígéretében tart. Az idei kerek évforduló ugyanis egyedülálló alkalmat kínált arra, hogy ezt a gyéren és gyengén fordított, felszínesen felfogott vagy éppen félreértett s még honfitársai között is a legkülönfélébben értékelt, hol nagy nemzeti költőnek, hol csak ügyes verselőnek tartott, ugyanakkor a magyar irodalomhoz is oly sok szállal fűződő szerb poétát 150 évvel születése és 80 évvel halála után újraértékeljük, újrafordítsuk és hozzáférhetővé tegyük a mai magyar olvasó számára. Voltaképpen, hogy megtegyük a magunk magyar Jovanovićát. A kihívás annál nagyobb volt, mert a feladatokat szinte futtában, egyetlen lendülettel kellett megoldani; a könyv hihetetlenül gyors „átfutása” miatt (a terv megszületésétől, illetve attól a pillanattól, hogy Fehér Ferencel összefogtunk egy kötetnyi Zmaj-vers lefordítására, s aztán más, régebbi és újabb fordításokkal kiegészítve végül összeállt az átfogóbb, reprezentatív válogatás, alig telt el nyolc hónap a könyv megjelenéséig) nem volt alkalom sok kutatásra, mér-

legelésre, ellenőrzésre: a gyűjtés, válogatás, fordítás, szerkesztés úgyszólván egyidejűleg történt, az egyszerűség és végérvényesség kettős tehertételével. Talán épp ennek a felfokozott koncentrációnak köszönhető, hogy a könyv egyáltalán létrejött: a kaland veszélyei és buktatói mintha csak utólag tudatosultak volna igazán, amikor már mögöttünk maradtak. Persze, tisztában vagyok az efféle „intuitív” hozzáállás kockázatosságával is: a hibák, tévedések majd csak ezután mutatkoznak meg, s akkor már hiába hivatkozunk a rendkívüli körülményekre, amelyek munkánkat kísérték — az eredmény mérvadó csupán. A kritikai felmérés azonban — szerencsére — nem az én dolgom; arra vállalkozhatom csak, hogy felvázoljam, milyen akadályokat kellett leküzdeni, milyen válogatói és fordító dilemmákra kellett választ keresni e magyar Jovanović-kötet készítése közben.

Az első és legnagyobb próbatételt természetesen az áttekinthetetlenül terjedelmes, rendkívül változatos és következőképp nagyon vegyes értékű életmű, az a sok ezer verssor jelenti, amit Jovanović Zmaj hosszú élete során lejegyzett, s amiből kellő mértékkel válogatni kellett. Zmaj jellegzetesen XIX. századi népműzeti költő, aki komolyan vette a Petőfi által feladott leckét, és szorgalmasan, lelkiismeretesen, *versben* szolgálta korát és népét, terjesztette eszméit, oktatott, nevelt, ostromozott és szórakoztatott. Azonkívül könnyen és gyorsan írt, ontotta tehát a verssorokat, szó szerint mindent megverselt, több-kevesebb ihlettel és költői beleéléssel, de mindig formásan, ötletesen, nagy írásművészettel. És ebben a tengernyi versanyagban százával bukkannak elő a lírai közvetlenség és mélység, a nemes pátoz, a politikai és szociális érzékenység, a bátor szatíra, a gyermeklelket felnyitó derű és báj költőileg is tökéletes, ma is frissen ható megnyilatkozásai. Mindezekben meglelni a csúcokat, s egy tömbben felmutatni azt, ami az eredetiben szerteszórva jelentkezik, anélkül, hogy hamis arányokat teremtenénk — nem akármilyen kihívás. Megnyugtató támpontot az eddigi Zmaj-recepció sem nyújt, ellenkezőleg: kevés olyan költő van a múlt századi szerb irodalomban, akinek művét s azon belül az egyes műnemekben elért megvalósításait oly eltérően értékelték, mint épp Jovanović Zmajét. Elég csak két macskul beidegzett konvencióra s a velük perbe szálló nézetekre hivatkoznom: az egyik szerint Zmaj a másodrendű romantika, a szentimentális polgári idill költője elsősorban, s a másik ezt még megtoldja azzal, hogy költőnk voltaképpen kiegyensúlyozott,

egészséges, józan, legkevésbé sem romantikus módra végtelen egyéniség; ennek megfelelően költészete is szelíd, illedelmes, konvencionális, azaz nem túl izgalmas és eredeti. Ezzel szemben viszont — különösen újabb kutatói — a költő életén végighúzódo tragikus, zilált, homályos mozzanatokra (sorozatos családi tragédiák, szökésszerű, gyakori helyváltoztatások, politikai fegyvertársakban és barátokban való csalódások, gyógyíthatatlan elmagányosodás stb.) építve egyre több elborulást, keserűséget, halálkultuszt, misztikumot, sőt morbid, dekadens vonást is találnak költészetében, mintegy antiteziseként a józan, szorgalmas, múlt századi polgárembernek.

Hogy mennyire valóságosak, máig is lezáratlanok ezek a viták Jovanović körül, hadd bizonyítsa egy kis idézet könyvünk előszavából, melyben Leskovac akadémikus, az előszó írója, egyfelől meggyőző érveket sorakoztat fel Zmaj romantikus költőként való beskatulyázása ellen, másfelől ő maga is „frontot nyit” egy másféle, mélyebb, modernebb Zmaj-értelmezés számára, vagyis azzal vitatkozik, amit többek között a könyvünkben prezentált versanyag is revelálni próbál: a sokrétű, bonyolult, modern Zmaj-képpel.

„Zmaj, a romantikus, egészen egyedi vonásokat mutat fel: teljesen meg kell szabadulnunk a nyugat-európai irodalmi kategóriáktól, ha Zmaj romantizmusát értékelni kívánjuk. Ha a romantika lázadás a Felvilágosodás racionalizmusa ellen — márpedig legalábbis részben, annak kell tekintenünk —, akkor Zmaj nem romantikus: túlságosan is sok a hangsúlyozott, célirányos racionalis elem költészetében. Ha pedig a romantika goethei megfogalmazásából indulunk ki — klassisch ist das Gesunde, romantisch das Kranke —, akkor Zmaj végképp nem lehetne romantikus, hisz ez a költő csupa erő és egészség, frissesség és életesség, hisz egész életében az értelem győzelmét keresi az értelmetlenség fölött. Továbbá, a romantika irracionális infinitimalizmusával ellentétben, Zmaj szinte klasszikusan kiegyensúlyozott és harmonikus, őt nem vonzza (vagy csak alig) a zene és a misztika, nem hajtja a fausti végtelenség-vágy; ő nem nézte és nem látta a világ és a dolgok »éjféli oldalát«, melyet a romantika nosztalgikus ihlete az első helyre helyezett; nem csábította a romantikus halálvágy, az álom lidérce, a sosem tapasztalt dolgok átélésének ösztöne. Éppúgy, mint a romantika anarchiája, távol áll tőle a romantikus énkultusz is.”

Nos, válogatásunk, mintegy a vitát folytatva, igyekszik felmu-

atni azt a (romantikus vagy modern?) „éjféli oldalt” is, az irracionális erőkkkel való viaskodás lenyűgöző dokumentumait, melyek éppúgy fellelhetők Zmaj szerelmi lírájában, mint öregkori „őszikeiben”, s nemegyszer költőiségének legmagasabb felszárnyalásait jelzik. Cseppben a tenger — hetven-egynéhány versben egy fél évszázados költői pálya foglalata. Nem antológia, párlat, hanem élő tenyészet-minta, a maga sajátos indázásaival, szabálytalan arányaival, öntörvényű létével: ez akart lenni Zmaj-válogatásunk. Vajon az lett-e?

Nem kisebb kaland vár a Zmaj-vers mai fordítójára. Első ellenfele mindjárt az a szinte axiómaszerűen ismételtgetett, mellesleg téves állítás, hogy Jovanović „hanyag” verselő, aki nemigen ügyel a formára, ritmusra, rímre, nagyjából úgy „énekel”, ahogy épp jönnek a szavak a tolla alá, tehát fordítására sem kell túl nagy ügyet vetni; elég, ha nagyjából jól hangzó „magyaros” vers sikeredik a munkánkból. Ehhez a félreértéshez csatlakozik még egy, a magyar műfordítói gyakorlatban, sajnos, eléggé elterjedt rossz szokás, mármint hogy az úgynevezett „kis irodalmak” költőit — rendszerint úgyis nyersfordítás alapján dolgozva — az átültetés során meg sem próbálják egyéníteni, sajátos szójárásával, mondatfűzésével, stílusával felmutatni, s így nem csoda, hogy ezek a versek — legyenek bár különböző korok, irányok, költői temperamentumok termékei — úgy hasonlítanak, mint a tojások, és legfeljebb egy-egy fordítói műhely kelléktáráról árulkodnak. A Zmaj-vers esetében talán még veszélyesebb lehet ez a lazaság, mint másoknál, mert az ő verselése látszólag valóban könnyű, dísztelen, majdnem igénytelen. De a Zmaj-versnek is megvannak a maga szigorú, feszes törvényei, mint mondjuk a Petőfi- vagy Heine-versnek: egyszerűsége csalóka, dísztelensége félrevezető. A fordítónak éppoly koncentrációval kell közelednie hozzá, mint a legbonyolultabb modern verskonstrukciókhoz.

A következő csapdát, amelybe a magyar Zmaj-fordító könnyen beleeshet, maga a költő állítja fel: ez a líra a korabeli magyar költészet tőszomszédságában nőtt fel, sok stimmungja, fordulata, frázisa kísértetiesen hasonlít a mi költőink hangjára, mégis hiba volna Petőfi vagy Arany, avagy netán a Petőfi- és Arany-epigonok modorában megszólaltatni, mint ahogy korábbi fordítói gyakran tették. A magyar Zmaj magyarul is Zmaj kell, hogy legyen, összetéveszthetetlenül. Íme a magas próbatétel nekünk, e költő mai fordítóinak. Vajon álljuk-e?

Végül még egy sajátos fordítói nehézségre hívnám fel a figyelmet. Ez elsősorban azokat érinti, akik, mint mi a Vajdaságban, a jugoszláv irodalmat s így Zmaj költészetét is egészen közelről, az iskolapadból ismerjük, tanuljuk, sok sorát fejből tudjuk, s ezek a sorok szinte közhelyszerűen rögződnek tudatunkban, elválaszthatatlanok szerbhorvát nyelvi képzetünktől, egyszerűen nem tudjuk őket „elképzelni” magyar nyelven. Ilyen esetben aztán külön erőfeszítés szükséges ahhoz, hogy ezeket a frázisokat leválasszuk nyelvi alapjukról és megeljük megfelelő magyar változatukat — immár nem a közhelyek szintjén, hanem eredeti szóalakzatként. Valahogy úgy, mint a Loreley vagy az Erlkönig magyar fordítójának meg kell szabadulnia az iskolában belésulykolt nyelvi sémától, ha magyar verset akar írni Heine és Goethe szövegéből. Nem egy esetben ez a nyelvi ballaszt annyira hozzánk nőtt, hogy észre sem vesszük, mikor „siklunk ki” valami idegenszerűségbe, épp, amikor hallucináns élességgel az „egyedül lehetséges” megoldást véltük fülön csípni. Hogy példával is éljek, nem vagyok biztos abban, hogy a legjobb címet választottam kötetünknek, mert vajon a „Hol megálltam...” a kívülállónak is pont azt mondja-e, mint nekem, amikor a „Gde ja stadoh...” kifejezés egy egészen jól ismert képzetsort indít el agyamban, s nyomban Zmaj egyik legnépszerűbb versére, a Fénylő sírokra aszszociálok. Ám, az ilyen „kihallások” vagy „félrehallások” mesterségünk állandó velejárói; azért vagyunk, hogy megküzdjünk velük...